

Bevezetés

Az amerikai történész, Jonathan Dewald az európai nemesség kora újkori történetét átfogó ígérennyel tárgyaló munkáját azzal vezeti be, hogy „bonyolult összetételű csoportot vizsgál történetének egyik hosszú és zavaros időszakában.”* Mi mást mondhatna jelen könyv szerző-párosa is, amikor a magyar(országi) arisztokrácia bonyolult összetételű csoportjának” a történetét igyekszik nyomon követni a magyar történelem nem kevésbé zűrzavaros két és fél évszázadán át? A történet akkor indult, amikor a török kiűzését követően egy új, immár maradéktalanul a Habsburg Birodalom fennhatósága alá került országban új arisztokrácia született, mintegy a császári akarat folyományaként. Igaz, a török időkben a bizonyos önállóságot élvező Erdély főnemessége úgy-ahogy átvészelte a hódoltság ott békésebb időszakát, hogy ezt követően egyedül képviselje a főrendűek középkortól folytonos világát a kora újkor és a modern kor sorra következő évszázadaiban. Vitathatatlan azonban, hogy a Habsburg Birodalomba betagozódó királyi Magyarország arisztokráciája – egészében – meglehetősen új képződmény volt, amely különösen fényes pályafutás elé nézett a könyvben tárgyalt századokban. A dicsőség és a bukás drámai történetét mind a mai napig elmulasztotta elbeszélni történetírásunk; ezt az adósságot kívánjuk most törleszteni, amikor átfogó, az élet majd minden vonatkozására kiterjedő társadalomtörténeti beszámolót készítünk a magyar(országi) arisztokrácia 18. századtól a 20. század derekáig szakadatlanul tartó múltjáról.

Nem ígérhetjük, hogy a nemesség teljes spektrumát bevonjuk vizsgálódásaink körébe; figyelmünk szinte csak

a születési arisztokráciára terjed ki, amely – mint nemesi elit – egyszersemind a magyar társadalom vezető osztálya is volt hosszú időn át. Ez az önkorlátozás azonban olykor problémákat is felvet; minden további nélkül eltekinthetünk vajon a csupán a saját felnőtt életükben bárósított, grófosított, tehát főnemessé emelt személyektől és családoktól? Ezt, természetesen, nem lehet és nem is érdemes szigorúan betartani, viszont mégis arra törekszünk, hogy csak kivételesen foglalkozunk velük, amikor ez majdhogynem elkerülhetetlen. Viszont határozottan nem képezi könyvünk tárgyát a modern, vagyis a polgári kori főnemesítéssel (bárósítással) megteremtett új arisztokrácia, melynek megragadása sokkal inkább a polgárság elemzéséhez tartozó kutatási témát kínál a historikusnak.

Ennek a könyvnek a megírása során azzal a kihívással szembesültünk, hogy milyen fogalmak birtokában lehet és kívánatos a témát megközelíteni. A történelmi értelemben vett rend és rendiség magától adódik ugyan, mint hasznos analitikus fogalom, amikor az 1848 előtti fejleményeket vesszük számba, fogas kérdés azonban, hogy mi történik a rendiséggel a polgárosodás korában, mert az nem kétséges, hogy valamilyen módon továbbra is érvényesül a társadalmi életben. Ha nem így lenne, akkor tárgyunk, az arisztokrácia maga sem létezne többé az adott formában. Ennek a történetiszemléleti problémának a felvetése és a konkrét történeti anyag sokoldalú, egyben aprólékos vizsgálatán nyugvó megoldása a könyv szerzőinek az egyik fő célkitűzése.

Az első fejezetben mindössze rövid összefoglalást kínálhatunk a kontinens (fő)nemeseiről, hiszen a számuk,

* Dewald 2002. 9.

a meghatározásuk, illetve a gazdasági és politikai hatalmuk roppant nagy változatosságot mutatott Európa-szerre. Különösen fontos ezúttal a Habsburg Birodalom nemességének vázlatos áttekintése, hiszen az uralkodó címadományozásai és központosítási törekvései a magyar főnemesség formálódását is közvetlenül meghatározták. Ezt követően különböző, nagyobb tematikai egységekben, kellő fogalmi kereteket adva tekintjük át a magyar arisztokrácia történetét. Elsőként történelmi-jogi rendként mutatjuk be, és ebben a fejezetben kiderül, hogy milyen főnemesi címek voltak akkor érvényben, egyáltalán: miként jött létre Magyarországon ez a nemesi rend, hogyan alakult az idők során a rangemelkedések és a nemzetségek száma, mit jelentett a honfiúsítás intézménye, és milyen főbb választóvonalak húzódtak magán az arisztokrácián belül. Az *arisztokrácia mint uralmi elit* című fejezetben a birtok-, vagyoni és jövedelmi viszonyok főbb jellemzőit tárgyaljuk: kezdetben egy-egy esettanulmányon keresztül világítjuk meg a birtoklás alakulását, tekintve, hogy nincs makroszintű országos birtokösszeírás; így csupán a 19. század végén közzétett gazdacímterek biztosítják a birtokosok és a földtulajdonlás, valamint a földhasználat teljesebb körű áttekinthetőségét. A fejezet végén kitérünk a birokvédelem legfőbb intézményének, a hitbizománynak az ismertetésére, az arisztokrata életvitel egyik tipikus jelenségére, a főnemesség hitelügyleteire és adósságfelhalmozására, valamint a század végén egyre hangsúlyosabb nagybérleti rendszer bemutatására. A következő fejezet témája az arisztokrácia mint hatalmi elit működése; ennek kapcsán szólunk arról, hogy milyen fontosabb politikai pozíciókban fordultak meg, milyen a főnemesség politizáló részének a világnézeti arculata és pártpolitikai orientációja. Az arisztokrata politizálás tartalmi kérdéseire áttérve arra keressük a választ, hogy mennyire és milyen értelemben beszélhetünk egységes arisztokrata politikai tömbről, illetve mi és hogyan tagolta belülről a főnemesség táborát politikai tekintetben. Az ezt követő fejezetben az arisztokrata életforma és mentalitás megannyi beszédes bizonyítékát vesszük tüzetesen szemügyre, és az arisztokráciát mint viselkedésszociológiai értelemben vett csoportot határozzuk meg. Ennek megfelelően a nevelés és a családi szocializáció legfontosabb kérdéseit taglaljuk, vagyis a házineveltetést, a nyilvános oktatásban való részvételt, továbbá a nevelési tervezetek, elvek és

módszerek, valamint a szülő-gyermek kapcsolatok kerülnek terítékre. Ezután betekintünk a főnemesség otthonaiul, egyszersmind a reprezentáció színtereként is szolgáló vidéki kastélyokba, illetve a bécsi, a pozsonyi és a pesti, valamint budai arisztokrata palotákba. Ebben a fejezetben megvizsgáljuk az épületek struktúráját, műszaki felszereltségét, az azokat övező reprezentatív kereteket és parkokat; egyúttal megismerkedünk a rezidenciák személyzetével és a főúri látogatások menetével is. A szerteágazó arisztokrata életforma bemutatását követően a magánélet és a társas élet szerveződési formáit és változatos módjait írjuk le, amelyek érdemben kifejezték és megteremtették az arisztokrata rendi státust. Elsőként a magánélet arisztokrata jellemzőit vesszük számba, amelyek a család és a nemzetség szűkebb és tágabb keretei között hatottak, ezt követően az arisztokraták társasági életét, illetve a reprezentációs nyilvánosság kellékeit és alkalmait ismertetjük. A könyv utolsó részében az arisztokrata öntudat (identitás) egyes alakváltozatainak (gazdálkodó, politikus, járadékos, alkotó értelmiségi) mint társadalmi szerepeknek a bemutatására kerül sor, amely szintúgy hatással volt az arisztokratákról alkotott kép alakulására; ez a rekonstrukció az arisztokrácia szépirodalmi és publicisztikai reprezentációján alapul. Végül nem lenne teljes a róluk alkotott kép, ha nem szentelnénk külön is figyelmet megpróbáltatásaik 20. századi eseménytörténetének, a réteg bukásának és széthullásának. A könyvnek a rendiség korát érintő fejezetei Szilágyi Adrienn munkája, a polgári kor történetét és a bukás utótörténetét pedig Gyáni Gábor írta meg.

Munkánk eredményessége sokat köszönhet annak a friss szellemi műhelynek, amely a volt akadémiai Történettudományi Intézet Újkori Osztályán bennünket körülvesz. Az itteni kollégákkal folytatott sűrű eszmecserek, a közös projektekben való részvétel és a baráti légkör ösztönző hatása nélkül talán bele sem vágtunk volna ebbe a merész vállalkozásba, amely, tegyük hozzá, idehaza első a maga nemében. Köszönet illeti továbbá az Innovációs és Technológiai Minisztériumot, amely a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal útján meghirdetett pályázatával („Tudományos Mecénatúra” pályázat) módot nyújtott rá, hogy az e tárgyban éveken át folytatott kutatásainkat könyv formában is közkinccsé tehessek. Külön köszönet illeti a Bölcsészettudományi Kutatóközpont kiadványi csoportjának gondos munkáját,

Ördög Virág olvasószerkesztői, Kocsis Gabriella képszerkesztői, Zsigmondné Balázs Ildikó grafikai, tervezői hozzájárulását. A kastélyok és paloták bemutatása elképzelhetetlen lett volna Fekete J. Csaba és Virág Zsolt szíves közreműködése nélkül, akik az alapadatokat szolgáltaták a vizuális-térképi megjelenítéséhez. Az utóbbi Minkó Mihály munkáját dicséri.

A könyv, melyet az olvasó most a kezében tart, szigorúan tudományos megközelítést érvényesít egy olyan történeti témában elmélyülve, amely nemegyszer a kollektív emlékezet és az emlékezetpolitika jóvoltából kerül a közérdeklődés homlokterébe. Csalódni fog viszont az

az olvasó, aki azt várja, azt várná el a szerzőktől, hogy feltétlenül magasztalják, vagy épp ellenkezőleg, kíméletlenül elmarasztalják múltunk eme kimagasló és fontos szereplőjét, a magyar(országi) arisztokráciát. Nem a mindenáron való ítélkezés, hanem a magyarázat, a megértés és a körültekintő mérlegelés szándéka vezet bennünket, amikor részleteiben feltárjuk ennek a jószérivel csak újabban kutatni kezdett közeli és távolabbi múltnak a történetét. A higgadt, az értékítéletekben azonban egyáltalán nem szűkölködő történeti tekintet hivatott tájékoztatni az olvasót az arisztokrácia egykor volt dicsőséges, utóbb menthetetlenül lehanyatló életéről és tetteiről.